

А. В. Землянська, О. Т. Кольцова,

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь

САКРАЛЬНИЙ ПРОСТІР РОМАНУ М. МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»

У статті розкриваються складові просторового виміру роману крізь призму їх сакрального змісту. Аналіз проводиться на основі народних уявлень українців про світобудову й функціональне призначення окремих просторових об'єктів, що переосмислюються авторкою в контексті змалювання соціальної дійсності на західноукраїнських землях у 30–70-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: сакральне, сакральний простір, профанний простір, локус.

В статті розкриваються складові просторового виміру роману крізь призму їх сакрального змісту. Аналіз проводиться на основі народних уявлень українців про світобудову й функціональне призначення окремих просторових об'єктів, що переосмислюються авторкою в контексті змалювання соціальної дійсності на західноукраїнських землях у 30–70-х рр. ХХ ст.

Ключевые слова: сакральное, сакральное пространство, профанное пространство, локус.

The article reveals components of spatial dimensions in the novel through the prism of their sacred filling. The analysis is based on the popular representations of the Ukrainian people concerning the universe and the functionality of some individual spatial objects. The author reinterprets them in the context of describing social reality in the western part of Ukraine in the thirties-seventies of the twentieth century.

Key words: sacral, sacred space, profane space, locus.

На сучасному етапі гостро постає проблема національної гідності українців, відродження духовних цінностей наших предків. Значну роль у цьому процесі відіграє вже справді народна письменниця М. Матіос. Її твір «Солодка Даруся» не лише містить у собі правдиву історію про життя українців за часів різних політичних режимів, а й є своєрідним носієм давніх звичаїв і традицій нашого народу. Роман пробуджує патріотичні почуття сучасного читача, а також сприяє його духовному розвитку. При цьому, незважаючи на велику кількість рецензій і відгуків, практично відсутні літературознавчі студії цього твору. Серед останніх можна виділити розвідки Я. Голобородька, А. Дімарова, Д. Павличка, І. Римарука та ін. Однак і досі залишаються нерозкриті грані цього художнього тексту, які потребують поглибленого прочитання й аналізу твору, зокрема його сакральний характер.

Теоретики сакрального неодноразово наголошували на важливості художньої літератури для передачі сакрального досвіду. Так, побутувала думка, що людина, сприймаючи цей досвід, оформляє його у колективному, загальному вигляді за чотирма напрямками: символічна мова, міфічна розповідь, обрядова гра та структурування простору й часу, що сприяє укоріненню й передачі його в культурі [8]. Саме міф, будучи свого роду ієрофанією, за М. Еліаде, допомагав розмікненню зв'язку часів, подоланню потоку історії, оскільки був «своєрідним ладом у Всесвіті, який відтворює встановлений одвічно богами» [10, с. 18]. Пізнання сакральних інтенцій твору дасть можливість визначити його місце у вітчизняному мистецтві слова та роль у збереженні й передачі важливої для всього народу культурної інформації.

Тож метою цієї розвідки є дослідження сакрального простору роману «Солодка Даруся» як основи духовного буття українського народу. Це одна з перших спроб подати комплексний аналіз сакральних мотивів і образів у творі, зокрема розкрити полісемантичність деяких просторових сакралів у ньому.

Так, письменниця звернулася у означеному художньому тексті не лише до тих сакральних пластів колективного підсвідомого, що пов'язані з Біблією та християнськими заповідями існування. Для письменниці із Західної України, що свято дотримується народних традицій і звичаїв, важливо було передати й ті основи буття українців, що зберігаються ще з язичницьких часів. Насамперед, це стосується просторових локацій твору та їх ролі в житті його головних персонажів. Зокрема, у романі можна виділити такі традиційні елементи сакрального простору, як водна і земна стихії, дорога, цвинтар, хата тощо.

Так, вагомим значенням у творі наділений саме водний простір. Наприклад, Даруся у крижаній річковій воді втихомирює свій головний біль, знаходить у водоймищі прихисток від життєвих негараздів.

Зазначимо, що українці з давніх-давен вірили в те, що вода – це найвеличніший дар неба Матері-Землі, бо вона оживлює її та робить плодючою. Відомий дослідник етнографії та фольклору Я. Головацький, спираючись на результати своїх наукових пошуків, визначав водну стихію як «первісну матерію жіночої статі, що, поєднавшись з первісною матерією чоловічої статі, утворила струмки, ріки, ліси, трави та інші речі на землі» [5, с. 18]. Тож не випадково українці поклонялись їй як за часів язичництва, так і після впровадження християнства.

Традиційними є й уявлення про подвійний характер водної стихії, що водночас може оживляти людину, додавати їй сил та забирати їх, убивати [3, с. 107]. У народних казках подібні уявлення трансформувалися в опозицію «жива / мертва вода».

У творі М. Матіос річка не просто додає сили Дарусі – вона єдина може втамувати біль, що мучить дівчину: «Даруся зайшла у воду по коліно – і вчула, як їй зразу стає легше. Холодна вода пливла крізь неї десь аж за край неба, а Даруся із заплещеними очима хиталася з боку в бік, чуючи, як розправляються обручі, що дві доби стискали голову» [4, с. 9]. Дівчина відчувала, як цей біль ніби тріскався всередині, тому боялася розплющити очі, щоб він знову не повернувся.

Образ річки у творі постає полісемантичним. Одне із значень, якого набуває в тексті письменниці вказане водоймище, – межа, поріг, що поєднує два різні світи. У давньогрецькій міфології згадується про так звану річку Стікс, води якої уходили під землю та обтікали царство мертвих. Згадана ріка уособлювала морок і жах, бо її воду вважали отруйною, і водночас викликала благоговіння, адже нею клялися олімпійські боги [7, с. 239]. Не випадково герої роману М. Матіос вірили в те, що дамба, побудована над самою річкою, приховує в собі якусь містику: «Прокляте – не прокляте, а що місце моторошне – то правда» [4, с. 105]. Люди згадують, що діти, які бавилися там, падали у шумливу воду, худоба, що паслася близько, пропадала, а іноді навіть випливали потопельники.

Йдеться про ріку Черемош, що протікає на кордоні румунського та польського (а згодом – російського) селищ. Ці села мають однакову назву – Черемошне. Колись люди перегукувалися через річку, жартували один із одним, хлопці з одного села Черемошного загравали до дівчат з іншого. Але коли до одного з цих сіл прийшла радянська влада, усе припинилося, бо вона встановлювала там свої порядки та здійснювала безперервні утиски українців. Люди тікали звідти до румунського села. Відтак, у творі річка набуває нового значення – захисника українського народу і його культури.

Оскільки люди в художньому тексті М. Матіос достеменно не знали, що відбувається по той бік водоймища, то й сама ріка в них викликала острах як некерована стихія, населена невідомими істотами.

Слід зазначити, що річка у творі символізує також плін життя і зміни, що відбуваються в ньому. Швидкоплинність Черемошу є своєрідним знаком того, що й життя у селах, розташованих обабіч нього, рухається уперед, незважаючи на історичні події і долі окремих учасників. Люди народжуються і вмирають, одну владу заступає інша – це вічний коловорот історії й буття.

Із водною стихією у романі тісно пов'язана земля. Відомий дослідник міфології українців В. Войтович наголошує на тому, що ці компоненти в єдності з вогнем та повітрям були головними у світотворенні. Ще з часів язичництва землю вважали святою, і ніхто не мав права паплюжити її, інакше мав бути покараний за це [2, с. 188]. Земну стихію наділяли людськими якостями, тому людина мала обережно поводитися з нею, щоб не завдати їй болю. Так, наприклад, головна героїня твору завжди з повагою ставилася до землі, а остання, навзаєм, додавала дівчині сил, наділяла її такими високими якостями, як доброта, любов до ближнього, довіра. А отже, у романі М. Матіос земля стихія втілила в собі не лише життєве начало, а й поняття добра та правди.

У творі земля, як і річкова вода, також наділена цілющою силою. Зокрема, Даруся ходить боса для того, щоб позбавитися головного болю. Іноді взагалі дівчина викопує глибоку яму, спускається туди і засипається землею, відчуваючи, як та дає їй соки. Вони «піднімаються тілом до самого тім'я, як по стовбуру дерева, і Даруся знову чує в собі силу, забрану з голови розпеченим залізом болю» [4, с. 13]. Люди знущуються з Дарусі, коли бачать її напівзакопану в землі, але водночас роблять те саме, рятуючи одне одного від удару електричним струмом.

Окрім того, що герої роману «Солодка Даруся» наділяли землею лікувальними властивостями, вони ще й перейняли від предків ставлення до неї, як до матері, що породжує життя і забирає по смерті. Здавна люди вірили, що мерців, які протягом життя залишалися «чистими», незаплямованими гріхом, земля одразу приймала до свого лона, а грішникам доводилося вештатися неприкаяними, хоча закопували всіх [3, с. 243]. Місце поховання покійників називається «цвинтарем». Саме там світ живих, за народними уявленнями, стикається зі світом мертвих. Входом у світ померлих вважаються ворота кладовища, які люди перетинають із острахом. Зокрема, у творі зображується, що навіть собаки, супроводжуючи головну героїню до цвинтаря, зупиняються перед воротами і не наважуються йти далі. Однак для Дарусі кладовище має особливе значення. Це єдине місце, де вона почувається в безпеці. Інші також із повагою ставляться до сакральних для дівчини місць, із розумінням їх долі в житті людини. Зокрема, Іван Цвичок, який прибрав могилу її батька та облаштував загорожею.

Важливий той факт, що Даруся щиро вірить у те, що душа померлого батька парує навколо неї, підтримує її. Тому вона ніколи не палить на його могилі свічок, бо, за повір'ями, вогонь виганяє дух померлої людини. Відомо, що наші прашури взагалі спалювали мерців для того, щоб їхня душа швидше знайшла спокій, покинувши землю назавжди. Але Даруся не хоче втрачати зв'язок із батьком, бо це єдина споріднена їй душа, яка розуміє весь біль існування дівчини. Кожен похід на цвинтар для неї є найважливішим моментом у житті, тому й у творі змальований досить урочисто. Все починається з належної підготовки до цього походу: за тиждень Даруся залишає молоко на сметану та бринзу, а коли приходить довгоочікуваний день, складає продукти у великодній кошик, накриває їх вишитим рушником із зображенням Богоматері. Сама ж іще затемно «довго вмивалася. Ще довше чесалася. Викладала короною косу. Зав'язувалася двома хустками: білою і чорною» [4, с. 21]. До тата вона йшла лише серединою вулиці. «Ідуть машини, йдуть фіри, тягнуться люди – Даруся знає своє: вона по дорозі до тата – княжна» [4, с. 22], – описує письменниця цей похід. Таким чином відроджується й символічний сенс дороги.

Дарусі завжди було цікаво, чому кожна наречена йде до шлюбу вулицею так, ніби та для неї єдиною зроблена. Справа в тому, що шлях виділяють у перехідних ритуалах – сімейних або поховальних. Уважається, що дорога на момент весілля дійсно належить молодій, бо веде її до нового життя. У творі на це значення накладається й інше – вулиця, якою йде Даруся, може бути шляхом у потойбічний світ.

Отже, мотив дороги як символ життєвого шляху людини у творі М. Матіос набуває нового звучання. Якщо для нареченої дорога символізує новий етап життя, то для Дарусі – це «своєрідний місток із сьогодні на минуле» [9]. Дівчина живе спогадами про дитинство, коли вона мала людину, яка підтримувала її в усіх життєвих негараздах. Якщо у Дарусі відібрати можливість відвідувати могилу батька, то її життя втратить будь-який сенс, адже вона не має теперішнього і не бачить майбутнього, а живе лише минулим, яке у їхній родині було сповнене багатьох перипетій та загадок.

Цими загадками й досі наповнена хата, в якій мешкає Даруся. Для кожного українця це сакральний простір, адже дім є матеріальним і духовним осередком родини. Давні українці вірили в те, що кожна хата охороняється душами предків від темних сил.

За дослідженнями В. Жайворонка, духи перебувають саме під порогом хати [3, с. 470]. Тож у романі М. Матіос відображено традиційні уявлення українців про поріг дому як місце зіткнення з потойбічним світом. У творі зображено, як дух батька головної героїні приходив до неї у снах і «цілу ніч стояв на дверях» [4, с. 31], але ніколи не переступав межі хати. Отже, поріг тут відіграє охоронну роль.

Авторка роману «Солодка Даруся» наповнила уявлення про сакральний простір домівки новим змістом. Дім родини Ілашуків був проклятий. Це стає зрозумілим із трагічної долі всіх поколінь, які мешкали у ньому. Зокрема, батька Михайла привалило дарабою, а матір звинуватили у перелюбстві зі шлюбними чоловіками, вивели до лісу, прив'язали до бука і залишили на ніч, де жінку з'їли дикі звірі. Це прокляття перейшло на сім'ю їх сина. Після багатьох трагічних подій, які сталися у родині, дружина Михайла Матронка скоїла самогубство. Тепер Даруся відбуває життя в цьому домі. Ніхто, окрім сусідки Марії, не заходить до її оселі. Все, що відбувається в цьому будинку, залишається невідомим для селян, тому вони пов'язують його з нечистою силою.

Зазначимо, що дім у романі асоціюється також зі смертю. Йдеться про хату, яка раніше належала родині Йорків, що проживали у селі ще за часів Австрії чи Румунії. Згадана родина загинула за досить загадкових обставин, і селяни не виключають того, що ця трагедія залишила відбиток на їхньому житті, тож завжди намагаються обходити хату стороною, хоч там уже довгий час проживають зовсім інші люди. Про тих, чия смерть наближується, серед селян повелося говорити, що вони готуються «поза Йорчиху» [4, с. 23].

Але у романі спостерігається й уявлення про хату як герметичний простір, що захищає людей від злого зовнішнього світу. Наприклад, дім Ілашуків ніби охороняє щастя молодій сім'ї від заздрисних поглядів селян. Поки життя молодого подружжя залишалось таємницею для оточуючих, у їх родині панував мир та спокій. Коли ж до їхньої хати почали навідуватися люди, молодих спіткало лихо. Таким чином розкривається полісемантичність образу дому.

Свою хату у творі Даруся оздоблює квітами. Ще у первісних народів, наприклад в Індії, богів та місце їх перебування (річку, храм, священний камінь та ін.) шанували гірляндами з квітів. У давніх слов'ян це також було заведено. Тут варто згадати хоча б свято Йвана Купала, коли молоді дівчата, ворожачи на своє кохання, пускають на воду самоплетені вінки.

У творі М. Матіос квітами висаджений також сад коло хати Дарусі. Ставлення до них у головної героїні досить особливе, що проявляється в одушевленні нею рослин: дівчина розмовляє з ними, пестить, а також загортає, ховаючи від холоду, неначе малих дітей, тощо. Подібним чином ставиться вона й до дерев: прикрашає їх на свята кольоровими стрічками, порівнюючи їх з молодими дівчатами, які радіють новому вбранню.

Для багатьох народів, у тому числі й українців, квіти – це не просто рослини: вони є виразниками їхніх уподобань, прикрасами, органічною складовою обрядових дійств, вірувань, звичаїв і забобонів. Квіткові символи супроводжують усе людське життя – від народження до смерті. У романі М. Матіос особливе смислове навантаження серед квітів припадає саме на образ ружі. Варто зазначити, що він зустрічається також на вишиванці. У третій частині твору Матронка – мати Дарусі – спостерігає в церкві за Васютою Калинич, в якій на рукавах сорочки вишиті троякі ружі. За ними жінка впізнає великодню сорочку Їлени Курикової, що була привласнена Васютою у довоєнні роки. У кінці твору ця деталь набуває характеру символу: «Життя – то трояка ружа... думаєш, що ружа ружевиї колір має. А воно ні. На то вона трояка ся називає. Так і життя. То чорне тобі покажеться, то жовте, а там, дивися, загориться червоним. Ніколи не знаєш, яку барву завтра уздриш. Чекаєш одної, а воно тобі показує другу» [4, с. 185].

Н. Адамовська наголошує на тому, що образ ружі у творі багатозначний. Він уособлює в собі й кохання, і страждання, пристрасть і вірність, зраду та певну обраність водночас. Але головне значення – страждання, адже в тексті це не просто троянда, а ружа. Прадавня українська назва крові – руда, ружа, тому згадана квітка символізує також вогняну кров [1]. Недарма від самого початку роман називався «Трояка ружа». І. Римарук говорить, що цей перший варіант «ближчий до душі» [6, с. 5].

Отже, сакральний простір існування своїх героїв М. Матіос будує за народною традицією та віруваннями предків. Водна й земна стихії розкриті у своїй амбівалентності, в залежності від того, яку функцію виконують у суспільному та особистому житті персонажів твору. Окрема увага приділяється ритуальним локусам: переходам із профанного, буденного світу до царства мертвих, уособленого в образах цвинтаря й шляху до нього; оздобленню Дарусею сакрального простору власної домівки квітами та ін. Розуміння сутності просторової організації аналізованого художнього тексту розкриває широкі можливості для трактування тих соціально-політичних і духовних змін у суспільстві, що змальовані авторкою в романі. Усебічно розкриваючи одну життєву трагедію, звертаючись у своїй творчості до таких процесів, як деміфологізація і реміфологізація, письменниця намагається донести українському читачеві найбільш вагому інформацію минулого з метою вплинути на майбутнє нації.

Література:

1. Адамовська Н. Поетика композиції роману Марії Матіос «Солодка Даруся» [Електронний ресурс] / Н. Адамовська. – Режим доступу : <http://romanchuk.te.ua/?p=462>
2. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Матіос М. Солодка Даруся / М. Матіос. – Львів : ПРАМІДА, 2011. – 188 с.
5. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К. : Український письменник, 1993. – 63 с.
6. Римарук І. «Трояка ружа, або Солодка Даруся» // Матіос М. Солодка Даруся / І. Римарук. – Львів : ПРАМІДА, 2005. – С. 3–8.
7. Словник античної міфології / [упор. І.А. Козовик, О. Д. Пономарів]. – Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2006. – 312 с.
8. Труссон П. Сакральное и миф / П. Труссон. – Режим доступу : <http://Traditionalib.narod.ru>. – Сайт «Narod.ru».
9. Філософія буття людини і народу в драмі Марії Матіос «Солодка Даруся» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.teacherjournal.com.ua/attachments>.
10. Элиаде М. Космос и история : [избр. работы] / М. Элиаде ; [пер. с фр., англ. ; общ. ред. И. Григулевича, М. Гаспарова]. – М. : Прогресс, 1987. – 311 с.